

ОРГАНИЗОВАЊЕ И БОРБА ТИПОГРАФСКИХ РАДНИКА БЕОГРАДА 1873—1903. ГОДИНЕ

Развој штампарства

Хатишерифом од 1830. године Србија је, између осталог, добила право на оснивање штампарија. Како је штампарија била неопходан услов за остваривање програма културно-просветног уздизања народа и изградњу модерне државе, ово право је убрзо реализовано. Марта 1831. године, допремљена је из Петрограда у Београд прва штампарија, а 9. септембра исте године штампана је у њој прва књижица „Средство против холере“.¹

Ова прва, Државна штампарија, дуго је (30 година) била једина штампарија у Србији. У почетку није ни било потребе за већим бројем штампарија. Школа је било веома мало, а такође и писмених људи. Осим тога, ни потребе државне администрације (Кнежеве канцеларије) која је била неразвијена, нису биле велике. С друге стране, у суседној Војводини, у готово сваком већем месту постојале су српске штампарије, тако да су и оне штампале ствари за потребе Кнежевине.

Прву приватну штампарију основао је у Београду тек 1860. године аустријски граничарски официр Александар Андрић. Другу је следеће године, такође у Београду, основао Никола Стефановић.

Број приватних штампарија нагло се повећава од 70-тих година. Тада већ пристиже први домаћи образовани кадар који се почео школовати у време Уставобранитеља. У земљи долази до политичких превирања: убиство кнеза Михаила, доношење намесничког устава,

друштвена критика Светозара Марковића, политичка борба радикала итд. У то време Србија је ангажована јаче у спољно политичким односима. У таквим приликама штампа игра све значајнију улогу. Године 1871, и 1872. основана је по једна штампарија у Београду, а 1873. две у Београду и једна у Крагујевцу. Следеће године основана је још једна у Београду, али је 1875. пренесена у Пожаревац, а одатле исте године у Смедерево. Ј. Милинковић и Мита Ценић покушавају 1874. године да оснују штампарију у Шапцу, али им власти, због њиховог напредног политичког става, не дозвољавају. Да би се спречило оснивање штампарије, они су чак затворени као политички кривци. Овај пример показује да се власти почињу прибојавати штампе, па појачавају цензуру и сужавају политичке слободе. Због тога, у другој половини 70-тих година настаје извештан застој у оснивању штампарија. Неке које су већ постојале, прекидају рад. Тако се под крај 70-тих година опет осећа потреба за једном већом штампаријом. Под утицајем идеја о кооперацији које су ширили Светозар Марковић и његови следбеници, оснива се 1879. године Задруга штампарских радника² која 1880. године, добија своју штампарију.

Политички живот се 80-тих година још више развија. Године 1880, Народна скупштина доноси закон о „слободи мисли и печатње“. То омогућава да се оснује велики број листова у којима су разне политичке групе износиле своја гледишта и програме. Како је у то време

Државној штампарији било забрањено да штампа политичке списе, то је Задружна штампарија развила велику активност. Међутим, Задруга је била умешана у политичку борбу радикала па је, поводом њиховог прогона 1883. године, запала у кризу.³ Да би се извукла из кризе, она је одлучила да оснује филијале по унутрашњости. Тако су крајем 1884. и почетком 1885. године отворене филијале у готово свим већим местима Србије: у Пожаревцу, Ваљеву, Ужицу, Крушевцу.⁴ Године 1881. једна група типографа, која се одвојила од Задруге штампарских радника, основала је штампарију „Свети Сава“, али је ова 1883. ликвидирана. Године 1883, Коста Чендеш, оснива штампарију у Нишу, а Српска напредна странка у Београду. Следеће, 1884. године, у Крагујевцу је основана једна штампарија.

Из напред изложеног се види да је 70-тих и 80-тих година основан знатан број штампарија. Међутим, већ смо напоменули да све те штампарије нису постојале стално: док су једне осниване друге су пропадале. Тако су у Београду 1874. године постојале свега три штампарије. Али се број сталних штампарија до краја XIX века ипак повећао: године 1901. само у Београду их има 15.

Положај типографских радника

Први типографи дошли су у Србију заједно с првом штампаријом. Мајстори су били странци: Немци, Чеси, Хрвати, Словенци и Пољаци, а шегрти су узимани из домаће средине. У време доласка страних типографа, у Србији није било никакве индустрије. У оквиру занатске производње, између мајстора и помоћника владали су патријархални, готово породични, односи. Зато типографски радници представљају прве праве најамне раднике у Србији. Будући малобројни⁵ и доведени са стране као тражени стручњаци, њима је указивана посебна пажња. Осим тога, пошто су типографи били писмени људи, каквих је у ондашњој Србији било мало, они су сматрани „господом“. Однос управе штампарије према њима био је отпо-

Сл. 1 — Милан Митровић, функционер Дружине од 1892.

четка уређиван правилима која су највише власти прописивале.⁶ На основу правила дат је првим типографима пристојан смештај у самој згради штампарије. Правилима од 1864. године био је регулисан начин примања, отпуштања и одсуствовања радника; начин примања шегрта и однос према њима. Овим правилима било је прописано и радно време (које није било веће од радног времена њихових колега у другим државама).⁷ Плате, које су добијали на основу правила, биле су довољне за њихов нормалан рад.⁸ У поређењу са занатским и трговачким помоћницима — чији су односи са мајсторима до доношења Еснафске уредбе, па и касније, зависили од воље сваког појединог мајстора, — типографски радници су заиста били повлашћени. Није било ни говора о некој злоупотреби од стране управе штампарије. Напротив, типографи су се често понашали сасвим немарно према послу.⁹

Тако се десило, стицајем околности, да су први најамни радници у Србији били заиста цењени и уважени људи. Овај моменат (подстицан и касније разликом материјалног положаја између типографских и осталих радника), оставио је дубок траг на свест типографских радника, који су се дуго одупирали да признају потпуно изједначење са осталим радништвом.

Али, овакво стање код типографских радника није могло дуго потрајати, што, између осталог, произилази из њиховог социјалног положаја. Тако је већ 1836. године, на предлог администратора штампарије Ц. Рајовића, кнез Милош донео одлуку да се посао даје „на комад“ старијима, како би се на тај начин млађи више „ангажовали“.¹⁰ Ова мера се, у ствари, сводила на појачану експлоатацију „млађих“ радника, а објашњавана је потребом смањења трошкова штампарије. Истина, то још не значи наглу појачану и неконтролисану експлоатацију, јер се и даље радило у оквиру правила, али је карактеристично да управа штампарије смањује трошкове пословања на рачун радног особља.

Промена и кршење правила на штету радника постаје све чешћа појава. Због тога, 1894. године, избија први штрајк типографа Државне штампарије. Из истих разлога избио је штрајк и 1897. године. Према измењеним правилима, исте године укинута је „рад на комад“ и установљен стални систем плата. Међутим, то није допринело побољшању положаја радника. Напротив, „радници морају да покажу по књижици, у којој се заводи све што год израде, да они ту плату израде са 20% вишка, ако желе да остану и даље радници Државне штампарије.“¹¹ Ово условљавање сведочи да правила све више служе за ограничавање, уместо да заштите права радника.

Положај типографских радника у приватним штампаријама био је много тежи. Недостатак било каквог радничког законодавства омогућује приватним штампарима неконтролисану експлоатацију. Услови рада у тим штампаријама били су веома лоши. Раднице су биле импровизоване: на брзу руку подигнуте

бараке или оронуте страћаре са веома мало простора, мрачне, димљиве, хладне, без икакве хигијенске и здравствене заштите. Радно време у таквим условима најчешће је трајало колико и светло дана. Ако се томе додају слаба исхрана и последице рада у оваквим условима: тровање оловном прашином и разна обољења (реуматизам, туберкулоза, шкрофуле и сл.), онда је лако схватити поражавајућу чињеницу да већина типографских радника, већ после тридесете године старости, постаје неспособна за рад. Поред свега овога, надница типографских радника била је у сталном опадању, тако да се и онако тежак положај радника временом погоршавао.

Тенденцију опадања најамних условљавало је више фактора. Један од њих је конкуренција, и то двојака. Најпре, све оштрија конкуренција међу власницима штампарија чији број, као што смо већ напоменули, од 70-тих година стално расте. (Власници су терет међусобне конкуренције увек пребацивали на плећа радника.) Затим, конкуренција међу самим радништвом настала, с једне стране, сталним повећавањем броја квалификованих радника и, с друге стране, због све веће употребе неквалификоване радне снаге у штампаријама, која је била јефтинија. Све масовније коришћење дечје радне снаге (повећање броја шегрта),¹² веома много доприноси опадању наднице одраслих радника. Од деведесетих година појављује се један нови фактор — беспослица. Она је изазвана делимично због повећања броја радника, али је прави њен извор несигурна и повремена егзистенција штампарија. Услед затварања неких штампарија, што је често било проузроковано деловањем политичке реакције, радници су остајали без посла. Најзад, није без утицаја на погоршање материјалног положаја радника уопште, па и типографа, све већи прилив радне снаге са села.

Ове промене у положају типографских радника утицале су на буђење њихове свести. Откако су почели материјално пропадати и постепено губити првобитни углед и привилегије, они увиђају потребу своје заштите.

Стварање и рад Дружине типографских радника

За организовање типографских радника значајан моменат представља појављивање истовремено (70-тих година). То су: (1) почетак делатности Светозара Марковића на оснивању радничких организација, и (2) оснивање већег броја приватних штампарија, у којима радништво није било ничим заштићено од експлоатације. Имајући пред собом пример уређених односа између радника и управе Државне штампарије, радници приватних штампарија прихватају идеју Светозара Марковића о организовању, у чему виде могућност за побољшање материјалног положаја и заштите својих права.

Први покушај организовања учињен је 1873. године. О томе у Протоколу Народне скупштине од 1873. године стоји следеће: „Милан Милојевић, Коста Живковић и други радници у штампарији Николе Стефановића и дружине из Београда, моле Народну скупштину да им потврди нека правила о њиховом међусобном потпомагању новчаном. Скупштина по мњењу одбора закључи, да се ова молба одбаци по тач. 8. члана 101. пословног реда.“¹³ Предлог је формално одбачен зато што није био поднет надлежном органу.

У „Типографском гласнику“ бр. 10 из 1905. године, према Ст. Васиљевићу, стоји да би Дружина типографских радника могла бити основана још 1870. или 1871. године. Међутим, у „Типографском гласнику“ бр. 9 из 1911, у напису којим се прославља годишњица Дружине, каже се да је она основана 1874. године. Али, Дружина има потврђена правила од власти тек од 20. децембра 1875. године. Од тог времена се — како стоји у једном прогласу од 7. јула 1881. године упућеном преко „Радника“ типографским помоћницима — рачуна постојање Дружине. Д. Лапчевић и Л. Павићевић узимају 1874. као годину оснивања,¹⁴ јер верују да је Дружина постојала док су власти одуговлачиле са потписом правила.¹⁵

Према оснивачким правилима организација је носила назив: Дружина типографских радника за узајамно помагање у болести и смрти, што јој је био основни циљ. Међутим, поред тога, она је имала да се стара још и за „умно образовање својих чланова и напредовање своје струке“, како стоји у детаљнијем образложењу циља. На основу овога и чињенице да је заснована на струковној основи, Л. Павићевић тврди да је Дружина типографских радника (у даљем тексту ДТР) „при своме оснивању већ имала карактер, додуше јасно неодређен, синдикалне радничке организације“.¹⁶ Међутим, на основу делатности Дружине у овом периоду, јасно је да је то била организација за узајамну и материјалну потпору у болести и смрти. Елементи на основу којих Павићевић изводи свој закључак, више одговарају Лапчевићевој оцени: да се из потпорне организације, каква првобитно јесте ДТР, касније формира синдикална организација. Брига за умно образовање чланова и напредовање струке — по чему се ДТР у почетку разликује од осталих потпорних организација — довољан је разлог за закључак Павићевића.

Рад ДТР у првом периоду је непознат,¹⁷ а вероватно и незнатан. Најбоље је функционисала њена књижница, основана истовремено кад и Дружина. То је разумљиво, јер набавка књига за типографе није представљала проблем. У самом почетку књижница је имала само дневне листове које су јој неки чланови достављали бесплатно. И прве књиге биле су поклон појединих чланова. Касније, „било је правило да се од сваке брошуре или књиге, која се штампа, донесу два примерка за књижницу одмах из штампарије.“¹⁸ У тим првим данима књижница је попуњавана једино белетристиком и то „без икаквога одбира“. Касније се пришло селекцији, па су узимане књиге које су доприносиле стручном и друштвено-политичком образовању радника.¹⁹ Књижница и библиотека, која је затим основана, биле су јако средство за окупљање чланова око Дружине. Пружање помоћи првих година није могло бити укази-

вано, бар не у већој мери, јер су материјална средства ДТР била још слаба. (Улози малог броја чланова представљали су у почетку малу суму).²⁰ Ратне године, 1876—1878, такође нису омогућавале нормално функционисање Дружине.

За овај период значајан је покушај повезивања ДТР са одговарајућим професионалним дружинама других земаља. У том циљу се на једној седници управног одбора ДТР, 1878. године, предлаже да се преко страних новина објави постојање ДТР у Србији. У Записнику ДТР од 1 јуна 1879. године забележена је одлука управног одбора да се сваки организовани типограф, који је допутовао, може обратити за помоћ Дружини. „Чим тај члан плати улог од 1. динар за текући месец, одмах има право да ужива друштвену помоћ као и остали чланови Дружине“.²¹ Карактеристично је да, иако оснивачким правилима није прокламована сарадња са страним дружинама, она се у пракси рано почела манифестовати. Тако се, у невољи од експлоатације, мимо свести, јавио за тренутак ембрион класног интернационализма у ДТР, у време када у Србији још нису постојале јасно изражене класне супротности. Али, само за тренутак и стихично, јер за то још нису постојали објективни материјални и политички услови. Услед материјалне слабости и послератне политичке стеге, Дружина је једва вегетирала, а убрзо је и престала са радом.²²

Међутим, у време владавине политичке реакције и цензуре штампаних списа, укочен је рад многих штампарија, што се одразило на материјални положај типографа. Зато свест о потреби организовања код њих није нестала. Кад је дошло до извесног попуштања од политичке стеге и истовремено Мита Ценић развио своју социјалистичку делатност, Дружина је под његовим утицајем обновила рад 1882. године.²³

Да би ефикасније деловала, Дружина је овом приликом основала посебне фондове,²⁴ којих раније није било. И у овом, као и у ранијем периоду, Дружина је наилазила на тешкоће у своме раду. Тако је њен рад за време бугар-

ско-српског рата, 1885. године, готово замро.²⁵ Највеће су биле тешкоће материјалне природе, условљене малим бројем чланова. „Кроз 6. година Дружина је вегетирала са 21 чланом“.²⁶ Више разлога је условило овако мали број чланова. Прво, 80-тих година у Београду је било свега три штампарије, што значи да је било и мало радника. Затим, тих година (1879) основана је Задруга штампарских радника, чији чланови нису сматрали за потребно да истовремено буду и чланови ДТР. (Тако је Задруга штампарских радника постала конкурентска организација Дружини.) Омасовљавању је сметала и појава што су многи чланови „путем разних спискова“ помагали нечланове, а ови после нису сматрали за потребно да се учлане у Дружину. Једна од озбиљних сметњи била је и одредба да се у Дружину примају само здрави радници. Када је 1888. године дозвољен слободан упис свим типографима без лекарског прегледа, број чланова се удвостручио, а од 90-тих година утростручио.²⁷ Ова мера је била корак ближе на путу претварања Дружине у синдикалну организацију.

„Својим материјалним неприликама тражила је Дружина излаза у приређивању забава, које су доносиле обимног прихода, јер су ондашњи типографски радници стајали на достојној висини, и на њима се вибаху прве личности. Такве забаве доносиле су прихода по 1.000 до 1.500.— динара и даваху могућности Дружини да се одржи и пружи помоћ својим члановима.“²⁸

Успостављање везе са Међународним секретаријатом типографских радника представља значајан моменат у раду ДТР. Тиме је она, с једне стране, добијала моралну (касније и материјалну) помоћ, а с друге стране, типографске организације у оквиру Међународног секретаријата које су имале далеко израженији синдикални карактер, свакако су вршиле утицај на ДТР да се и она постепено преоријентише на синдикалну праксу.

Један од веома важних узрока због којих ДТР за читаво ово време до почетка XX века није могла да се

Сл. 2 — Управа Дружине са редитељем Народног позоришта и групом типографа

омасови, лежи у чињеници што је она у својој основи још увек била само хуманитарна организација и што се, као таква, није упуштала у борбу за заштиту права радника. Међутим, радници су све више осећали потребу, не само за материјалном потпором у болести и смрти, већ и за заштитом од учестане самовоље послодаваца.

Има више разлога због којих ДТР тада још није могла бити борбена синдикална организација. Прво, класна свест типографских радника, због још недовољно изражене супротности унутар струке, није била на висини. Затим, политичка ситуација у Србији била је таква да су власти нерадо гледале сваку организацију која је у било ком виду долазила у конфликт са постојећим стањем и режимом.²⁹ Свакако, важан узрок представља и стање у социјалистичком покрету 80-тих година у Србији, који није могао дати снажнијег подстрека за формирање чистих класних борбених организација.³⁰ Малобројност типографских радника такође је била сметња за вођење класне борбе.³¹

Прерастање ДТР у синдикалну организацију

Деведесетих година Дружина типографских радника из основа мења свој карактер. На то су утицале промењене друштвено-економске прилике, стање у типографској струци и промене у социјалистичком покрету Србије.

Последња деценија XIX века, у поређењу са дотадашњим развојем Србије, представља знатан напредак. Оријентација на индустрију је очигледна.³² Економска теоретска мисао која протежира развој индустрије, прокрчила је себи пут већ 80-тих година³³ и извршила утицај на државни апарат да подржи такав смер привредног развоја земље.³⁴ Користећи ове околности и јевтину радну снагу, буржоазија убрзава темпо трке за профитом, а у тој трци она беспоштедно експлоатише радничку класу.

Овакво стање 90-тих година приморава раднике да се прихвате отворене борбе³⁵, а та борба уродила је нужном последицом: порастом класне свести

пролетаријата. У општим оквирима то се огледа издавањем радничког од буржоаског и малограђанског социјализма,³⁶ а унутар појединих струка радника, порастом броја свесних појединаца који својим деловањем упућују још недовољно свесну масу у правцу непомирљиве класне борбе. Међу типографима такву улогу имао је ватрени пропагатор класне борбе и социјализма, Тима Оморац. Будући једно време председник ДТР, он је речју и делом настојао да хумани карактер Дружине претвори у синдикални, борбени. Делујући у том правцу Тима Оморац је, преко „*Типографског весника*“, органа ДТР основаног 1893. године, много допринео буђењу свести типографских радника. Са страница тога листа појављује се (1893) борбени поклич, који одражава изразито јасну класну свест. У првом броју од 15. II 1893. најављује се улога листа: „Српски типографски радници, тражећи излаза своје бедном стању, излазе... са својим органом, у коме ће бранити интересе свију српских типографских радника у маленој Краљ. Србији, као и другове своје у равноме Срему, Банату и Бачкој, питомој Босни, ломној Херцеговини, кршној Црној Гори, Далмацији и Хрватској.“ У чланку „Положај српских типографа“ у истом броју, жали се за добрим старим временима и истиче све тежи положај типографских радника. „Наш рад не награђује се по никаквом правилу, већ по ђефу разних управника, фактора и принципала... Код нас се ради 10, 12, 14 и 15 часова дневно; дању и ноћу...“ Истичући даље да се радници често отпуштају без отказа, апелује се на њих: „Другови! Можемо ли и даље остати равнодушни...?“ Затим, још енергичније: „Ми морамо сви до једнога ступити у бојне редове што пре, те да оборимо ову анархију...“ У другом броју „*Типографски весник*“ истиче нарочито следеће: „Дружина се мора све више бринути о здравима (подвукао Ј. Д.) у радионици и њиховом односу према послодавцима.“ Ту се јасно препоручује напуштање хуманог каракте-

ра ДТР и њено претварање у праву синдикалну организацију.

Први резултат позива „*Типографског весника*“ је оснивање „беспосленичког фонда“ при ДТР, 1894. године,³⁷ који је функционисао „до пред штрајк типографских радника Државне штампарије“.³⁸ (Оснивање овог фонда је доказ да Дружина полако поприма облике синдикалне организације.)

Убрзо после ових борбених написа „*Типографског весника*“, типографи предузимају конкретне борбене акције. Године 1894. типографи Државне штампарије ступају у свој први штрајк.³⁹ Међутим, малобројна и финансијски нејака ДТР није могла пружити помоћ овом штрајку. Осим тога, општа беда типографских радника — као што се види из наведених написа „*Типографског весника*“ — нужно је у овим првим данима отворене борбе против класног непријатеља имала обрнуто дејство од онога које ће касније, током даље борбе, имати. Наиме, показало се да су први сукоби са послодавцима затекли још непробуђену класну свест радника. Због тога су штрајкаши, уместо подршке од стране осталих другова, наишли на неразумевање; чак су и неки чланови ДТР без колебања заузимали радна места штрајкаша у штампарији и тиме доприносили неуспеху штрајка. Користећи те слабости радника, послодавци су одуговлачили са обећањима, па су радници били приморани да 1897. године поново ступе у штрајк. Дакле, упркос неуспеху овога штрајка и оваквим појавама недостатка солидарности и неразвијене класне свести, борба се наставља, јер су је условљавале објективне околности.

Када је 1894. године угушен „*Типографски весник*“, неуморни Тима Оморац сарађује у „*Социјал-демократу*“ и преко њега позива типографске раднике да се придруже ДТР, „јер ће само тако удружени постати једна јака сила која ће моћи да се упусту у борбу за своје праведне захтеве“.⁴⁰

Разуме се да су објективни тешки материјални услови били главни покретачи типографских радника на борбу,

а да су појединци били само подстрекачи те борбе. Као што смо раније нагласили, међу типографским радницима у много тежем положају били су радници приватних штампарија. Услед појачане конкуренције међу штампаријама 90-тих година, појачава се експлоатација радника. Наднице су у сталном опадању, а радно време није било одређено. Понегде су радници радили до неко доба ноћи, и то не само радним даном већ и недељом и празником.⁴¹ Власници настоје да међусобну конкуренцију реше „само помоћу радничке снаге“,⁴² тј. поштреном експлоатацијом својих помоћника. Уколико је конкуренција између штампара била већа, притисак на раднике био је жешћи. Такво стање је принудило типографске раднике приватних штампарија да на једном збору на дан 10. XII 1895. године донесу заједничку резолуцију у којој су истакли следеће захтеве: „Да се празницима, недељом и ноћу не ради; или ако би се у ове дане радило, да се плаћа по тарифи Државне штампарије. Ако не би принципали на овај захтев радника пристали, овлашћује се одбор — који је у ту сврху изабран на збору — да у име свију радника прив. шам. тражи заштиту од Управе вар. Београда, пошто је и самим законом забрањено радити празником и недељом.“⁴³ На збору од 17. децембра исте године било је решено да, уколико послодавци не испуне захтеве резолуције, од 1. I 1896. радници одбију да раде.⁴⁴ Иако су радници у својим захтевима позивали на закон, власници су наставили са старом праксом, чак и поред опомене Управе вароши Београда. Они понегде и силом приморавају раднике да раде празником и недељом.⁴⁵ Због тога су радници у неким штампаријама напустили посао, почетком 1896. године. То је био други штрајк типографа.

Ни приликом овог штрајка није било солидарности. Неки радници се нису придржавали резолуције, па су наступили као штрајкбрехери. Материјална помоћ из Државне штампарије била је мала, па штрајкаши нису могли дуго издржати. Поред тога, ДТР није се у

довољној мери ангажовала да помогне штрајку. „Социјал-демократ“, који тада прати и бележи сваки покрет радника, критикује појаву штрајкбрехерства код типографа и неактивност ДТР. Истовремено, дајући подстрека да се рад оживи и борба настави, поново предлаже оснивање фонда за беспослене.⁴⁶

Међутим, стално погоршавање положаја типографских радника, све већа беспослица и ови неуспешни штрајкови, негативно су се одразили на рад Дружине. Многи њени чланови не одговарају чланским обавезама, нарочито материјалним. Тако се на једном збору типографа марта 1896. године, констатује да Дружина има „свега тридесет и неколико чланова који имају сва права“.⁴⁷ Један од разлога немасовности Дружине био је прилично висок члански улог. Због тога „Социјал-демократ“ предлаже да се снизи члански улог како би се Дружина омасовила. Тиме би значај и борбена моћ Дружине порасли. Старији чланови Дружине били су против тога, јер би већи број чланова са мањим улогом онемогућио ефикасније пружање помоћи и, уопште, деловање Дружине као хуманитарне организације. Предлажући омасовљење ДТР, „Социјал-демократ“ је управо и хтео да промени досадашњи њен хумани карактер и да је претвори у борбену организацију.

Питање карактера ДТР у овом моменту је од битног значаја. У новонасталим условима (све суровије експлоатације, смањења надница и поскупљења животних услова, беспослице и конкуренције), Дружина није више могла да делује као хуманитарно друштво. Време хуманитарних организација је превазиђено. Она је морала или прилагодити се новим условима и претворити у борбену организацију, или угинути. Деведесетих година ова дилема се осећа у ДТР кроз сукобе између старијих и млађих чланова. Старији утицајни чланови вуку Дружину назад, у оквире „законитости“, на чисто хуману основу пружања помоћи болеснима и готово церемонијалног сахрањивања, држања годишњих помена мртвима, држања некролога, давања

приредби које су типографском сталежу прибављале добар глас углабених и „културних“ радника — грабана. Али, сурови услови у којима су се типографи нашли 90-тих година, почели су да уништавају тај мит о „витешком сталежу“ најбоље плаћених и најкултурнијих радника, који су се дуго ословљавали са: „господине колега“. Кад су се „господа колеге“ нашли на улици, без посла и без хлеба, углабеност почиње ишчезавати. Немилосрдном експлоатацијом послодавци су им наметнули борбу без „церемонијала“, борбу без које више типографи нису могли, ма колико да су је избегавали, покушавајући да најмирнијим средствима, „у оквиру закона“ решавају своје проблеме и спорове са послодавцима.

Млађе генерације све више увиђају да се Дружина — њен рад и правила — морају прилагодити новим условима и да преко ње типографски радници могу и морају, више него сада, водити далеко ефикаснију борбу против својих послодаваца. У вези са таквим схватањима долази до израде нових правила која су издата 1. IX 1896. године. Ако се упореде ова правила са оснивачким правилима, на први поглед не може се видети значајнија разлика. Међутим, ако се изврши пажљивија анализа, јасно се може уочити да доношење ових правила представља одлучујућу прекретницу на путу еволуције ДТР од хуманитарне ка синдикалној организацији.⁴⁸

Наслов правила је остао углавном исти. У њему се као новина може констатовати да се пружање помоћи протеже и на раднике угрожене беспослицом, што ранијим правилима није било предвиђено. (Али, то само даје ближе обележје стања типографских радника у овом периоду.) Најважнији део из кога се могу видети настале промене, јесте циљ Дружине. Он гласи:

„Циљ је Дружине: да се стара о свестраном побољшању типографског стања и образовању типографске омладине, а за постигнуће тога циља служиће јој следећа средства:

Сл. 3 — Милан Милићевић, функционер типографског певачког друштва „Јакшић“ од 1893. и истакнути функционер Дружине од 1897.

- а) помагање својих оболелих чланова;
- б) помоћ удовима и деци, односно изнемоглим родитељима и малолетној браћи и сестрама умрлих чланова;
- в) помоћ члановима који постану неспособни за рад;
- г) помоћ путујућим члановима;
- д) помоћ члановима који остану без рада;
- ђ) књижница и читаоница;
- е) настава језика;
- ж) расправе и предавања, стручна, научна, о радности, о економији и друштвеним питањима, изузимајући политику и вероисповест;
- з) вођење стручне статистике;
- и) споразум са сопственицима штампарије о уређењу радничких награда; и
- ј) материјална помоћ члановима, који би код власти имали спор са сопственицима штампарија односно не-

плаћања зараде, превременог отказа рада итд. или би у каквоме спору заступали Дружину.⁴⁹

Одмах пада у очи да се правилима искључује политика и вероисповест. То је лако објаснити. У време последњих Обреновића политичке слободе најчешће су биле скучене. Из дотадашњег рада Дружина је имала лоше искуство са режимом, па је, да би могла неометано обављати своју синдикалну функцију, искључила политику и вероисповест. Карактеристична је тачка: 1). Из ње се види да Дружина иступа у име типографа код власника, са којима склапа споразуме о плаћању радника. Најкарактеристичнија је последња тачка у којој се говори о материјалном помагању оних чланова који се буду заузимали за интересе типографа код власти или послодавца и због тога остану без посла. Ово јасно показује да Дружина поприма синдикално обележје. Овај члан је донет, добрим делом, на основу ранијих искустава, јер су многи типографи страдали бранећи интересе Дружине, односно преко ње интересе типографских радника. Правила само санкционишу постојећу праксу.

У овим правилима се нигде не наводе средства борбе, као, на пример, штрајк, тарифа и слично. Али, то није нимало сметало типографима да се служе штрајком и да склапају тарифе са послодавцима. Дружина, уосталом, не уноси у своја правила (издата после стварања Радничког савеза) потребу примене штрајка, што јој није нимало сметало да већ 1894. године изведе свој први штрајк, а до 1907. када је први пут правилима предвиђена примена штрајка, још низ штрајкова. Објективни услови су, дакле, диктирали да Дружина у својим правилима изостави све оно што би било подозриво код власти, због чега би могла бити забрањена.

Синдикална делатност ДТР и заостравање супротности унутар штампарског заната

Деведесетих година XIX века штампарска предузећа су представљала до-

бар извор прихода за своје власнике. Због тога су многи имућнији грађани оснивали мале штампарије иако нису имали квалификације за то. Међутим, та појава је погађала постојеће штампаре. Да би се обезбедили од међусобне конкуренције и од растуће опасности од стране својих помоћника, штампари су одлучили да створе свој еснаф. За стварање еснафа биле су заинтересоване и власти.⁵⁰ Због тога је министар народне привреде, одобравајући штампарима да оснују свој еснаф, дао упутство да се у оснивачким правилима обавезно унесу прописи о односима власника и њихових помоћника. Године 1896. штампари су саставили правила и поднели их министру на одобрење. Међутим, у нацрту правила није уопште било говора о заштити штампарских радника; у њима није било прописа о радном времену, о награђивању, о шегртима, итд.

Сада је Дружина, са обновљеним и измењеним правилима, почела много активније да се заузима за интересе типографских радника. Она је, поводом оваквог нацрта правила штампарског еснафа, упутила 21. IX 1896. године министру народне привреде представку у којој је изнела тежину положаја типографских радника и ставила примедбе на правила.⁵¹ Протест Дружине је утицао на власт да се приликом коначног састављања правила узму у обзир примедбе типографа. Нацрт је редигован и правила су издата 14. VI 1897. године.⁵² Правилима су исцрпно регулисани односи између власника штампарија и њихових помоћника. Између осталог било је предвиђено десеточасовно радно време; плате од 60 до 200 динара месечно; била су регулисана и остала питања, као: пријем ученика, однос броја ученика и радника (1:3) итд.⁵³

На доношење оваквих правила — поред жеље власти да каналише односе између незадовољних типографских помоћника и неумерених штампара, и поред протеста ДТР — знатно је утицао штрајк словослагача Државне штампарије, који је избио 24. V 1897. године.⁵⁴

Штрајк, који је избио 1894. године у Државној штампарији, као што смо видели, завршио се неуспехом. Истина,

Циљ овога је био да натера раднике да сами моле за посао, јер ако се ставе у положај молиоца, онда морају пристати на плату коју им управа одобри. Други вид притиска управа је вршила на тај начин што је у току 1896. године поделила радно особље на радне групе, па је неким групама (или појединцима) давала више посла. А када је одређивала плате у 1897. години, она се руководила учинком у протеклој години, не водећи при томе рачуна о радном стажу, искуству, квалификацијама и слично.⁵⁶ На тај начин тарифа је била изиграна. Овим гажењем тарифе највише су били погођени словослагачи, који су одлучили да ступе у штрајк.

Верни традицији помирљивости, типографи су најпре покушали да интервенишу код власти. У ту сврху је председник ДТР са неколико чланова лично интервенисао код министра просвете. Министар им је саветовао да своје приредбе доставе писмено, што је ДРТ и урадила 12. V 1897.⁵⁷ У томе акту се подробно истиче гажење тарифе од стране управе Државне штампарије и тражи се интервенција министра. Међутим, како интервенција није уследила, радници износе, 21. маја, једну ултимативну изјаву у којој траже одговор у року од 24 часа. У изјави су били садржани раднички захтеви у 7 тачака: да се изради нова тарифа, да се плате класификују уз учешће словослагача, да се радничка зарада рачуна по тарифи, да се спремнијим радницима периодично повећава плата, да се онима који су на „белом хлебу“ да посао. Уколико се ови захтеви не прихвате да се врати старо стање које је било до 1. јануара 1896. године. Изјаву је потписало 46 слагача.⁵⁸

Чим је штрајк избио, управа Државне штампарије започиње хајку против типографских радника. У томе јој се придружују и неки приватни штампари позивајући се на еснафску уредбу.⁵⁹ На молбу управника Државне штампарије, кварталне власти почињу гонити и хапсити штрајкаше⁶⁰ и приморавати их да у року од 24 часа нађу посао. Неке од њих пуштају из затвора, али их кажњавају новчано.⁶¹ С друге стране, управа настоји да неке штрајкаше привуче уз

обећање веће плате, желећи да на тај начин разбије њихово јединство. Међутим, иако неки слагачи нису од почетка били у штрајку, они који су ступили, држали су се достојно.⁶² Штрајкаши су, изгледа, добијали и помоћ са стране.⁶³

И овај штрајк је завршен без успеха. Оскудица материјалних средстава, дуго трајање,⁶⁴ појава штрајкбрехерства, прогони власти, беспослица,⁶⁵ принудили су типографе на предају.

Неуспеси три досадашња штрајка наводе на два закључка: (1) да се материјални положај типографа из године у годину погоршава, јер они започињу нове штрајкове без обзира што претходни нису имали успеха; и (2) да класна свест и организовање, иако расту, још нису били на потребној висини да би се типографи могли ујединити и супротставити својим експлоататорима. Карактеристично је да приликом последњег штрајка (1897) послодавци имају активну подршку власти и полицијских органа.

С друге стране, неуспеси ових штрајкова нису били довољна опомена власницима, те они и даље врше притисак на своје помоћнике. У томе их нису спречавала ни правила њиховог еснафа, којих се ретко који штампар придржава. Прекомерним упошљавањем шегрта,⁶⁶ штампари обарају наднице помоћника; шегрти чак обављају и послове калфи;⁶⁷ за шегрте се узимају деца од 10 до 12 уместо од 14 година старости, како је било предвиђено правилима еснафа. Код неких само деца раде.⁶⁸ Многи власници су прекорачивали десетчасовно радно време предвиђено правилима и често приморавали своје помоћнике да без икакве накнаде раде недељом и празницима. Овим злоупотребама успели су да смање наднице сталним радницима испод прописа правила, која су предвиђала распон плата од 60 до 200 динара месечно, па су се радничке наднице у већини случајева кретале од 40 до 80 динара.⁶⁹

Овакво стање типографских радника, које је подржавало и повећавало њихово перманентно незадовољство, морали су констатовати и представници највише власти.⁷⁰ Међусобна конкуренција типографских радника, чији је број ра-

стао, омогућавала је власницима да издрже конкуренцију у сопственим редовима.

У годинама политичке реакције (1898—1900) рад ДТР је готово престао;⁷¹ чланство је опало,⁷² а делатност Дружине сведена на минимум. Функционисали су „само књижница и путнички и интернационални фонд“.⁷³ Дружина је била у кризи па се, 1899. године, на неколико седница управе разматрао предлог њеног спајања са Друштвом уједињених београдских радника.⁷⁴ До спајања није дошло због проблема карактера ДТР и због традиције типографа да делују самостално.

Иако у ово време Дружина није била само хуманитарна организација, њено формално претварање у модерни, социјалистички оријентисан синдикат још није било извршено. Због тога, између осталог, она, и поред погоршавања положаја радника у овом периоду, не предузима неке значајније мере да то спречи. А незадовољство радника је расло са порастом злоупотреба од стране послодаваца. То незадовољство покушали су да стишају сами власници, јер су се у јеку међусобне конкуренције прибојавали нових штрајкова. У ту сврху је 1899. године штампарски еснаф предложио Дружини да заједно приступе изради тарифе. Међутим, то је било заваравање. У непрестаном настојању да мирним путем решавају спорове са послодавцима, ДТР није увиђала превару, па је прихватила предлог еснафа. Али, од тих преговора није било ништа. Власници су наставили са злоупотребама, тако да се са тарифом прописаном правилима еснафа „играла комедија“.⁷⁵

Овакав опортунистички став ДТР, условљен ограниченим политичким слободама и другим објективним разлозима (материјална и организациона слабост, хуманитарне традиције и неразвијена класна свест чланова), имао је и теоретску основу. Струја компромиса и реформизма доживљавала је у то вре-

ме процват у међународном радничком покрету. А такво стање имало је одраза на тадашње српске водеће социјалистичке идеологе, нарочито из редова интелигенције⁷⁶ на коју се типографско радништво увек радо ослањало.⁷⁷

Међутим, без обзира на такву карактеристику ДТР, већ кроз прва три поменућа штрајка, а нарочито кроз последњи када су се радници сукобили са полицијом, рађа се једна неизбежна појава — која је у историји борбе радничке класе веома значајна, — а то је: антагонизам између радника и власника. Та појава, која је још више дошла до изражаја током великог штрајка типографских радника 1901. године, представља недвосмислени зачетак класне борбе.

Подстицај за подизање класне свести и развијање класне борбе, давала је и културно-просветна делатност ДТР, која је била веома развијена.⁷⁸ Значај њених просветних институција и приредаба, поред забаве и пружања знања из области струке и друштвених наука, лежи и у томе што су оне увек биле снажно средство окупљања и међусобног упознавања радника. Преко њих се чланство Дружине упознавало са збивањима у свету и, што је најважније, са радничким покретима других земаља. Ово се постигало, између осталог, и путем претплате на разне стране листове и часописе.⁷⁹

После пада реакционарног режима Владана Борђевића, вођство социјалистичког покрета интензивно ради на оснивању модерних синдикалних организација. У оквиру те делатности Дружина типографских радника најпре настоји да се активира и преоријентише у модерну борбену синдикалну организацију.⁸⁰ После неколико покушаја на почетку 1901. године, Дружина је коначно 25. фебруара обновљена.⁸¹ У ствари, обнављање је значило њено реактивирање, јер она формално није ни распуштена.⁸² Одмах после обнављања у ДТР се укључује већина типографа.⁸³ Дружина је почела да функционише 1. априла, а концем истог месеца председник Д. Илић најављује њен активнији рад.⁸⁴ Убрзо, затим, избија велики штрајк радника приватних штампарија, у коме се

Сл. 6 — Записник са годишњег збора Дружине типографских радника, одржаног 9. јануара 1900. (Историјски архив ЦВ ССЈ)

ДРУЖИНА ТИПОГРАФСКИХ РАДНИКА
У СРБИЈИ

L'ASSOCIATION DES OUVRIERS TYPOGRAPHES SERBES

М 20

Београд 5. јуна 1901.
Belgrade

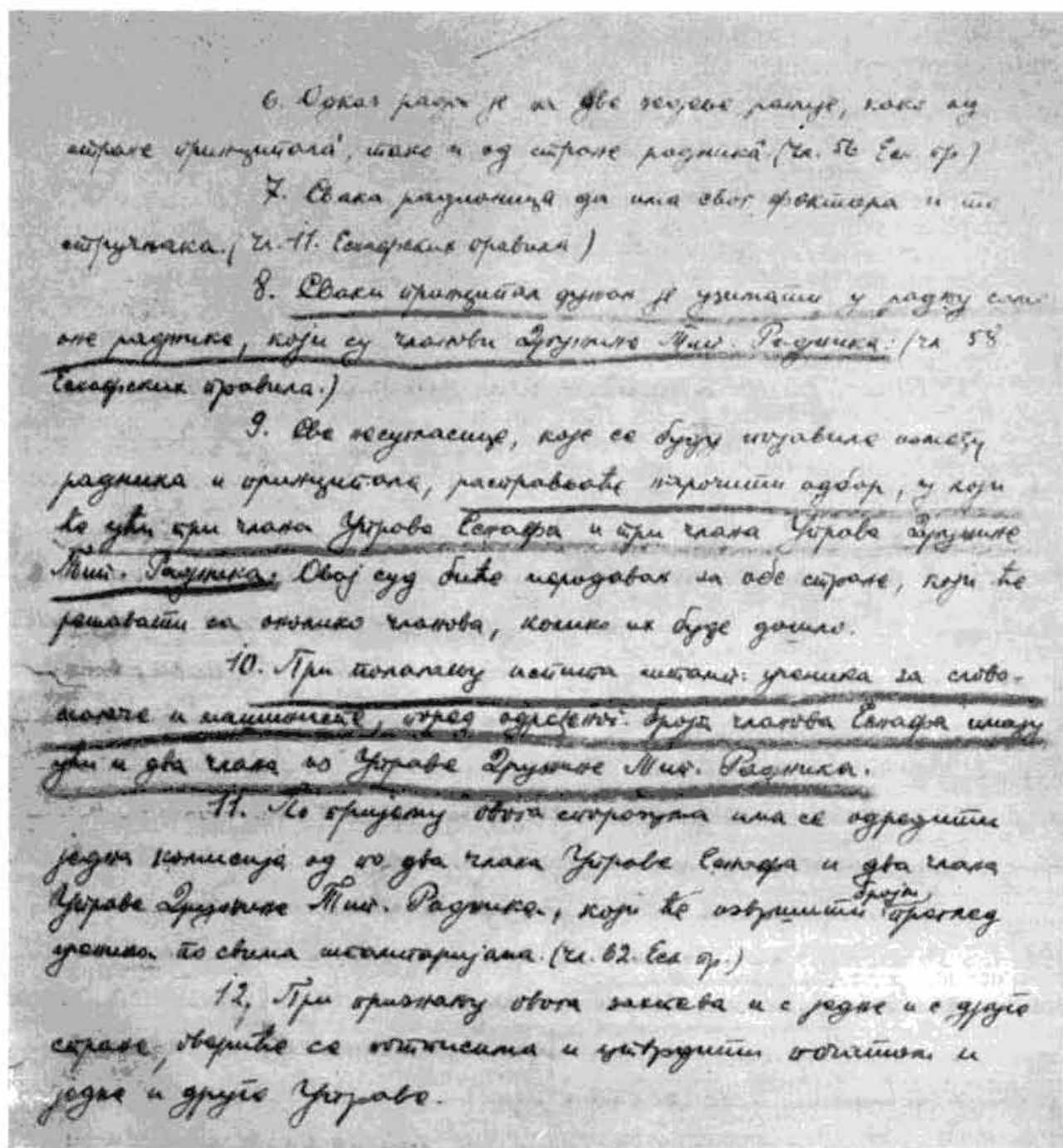
Угарски типографско-литографској сенафи

Обзе.

Друштво Типографских радника часи је издвојени Типографско-литографској сенафи доле изложене своје жеље, која ће бити у свалу обавезна, како за чланове Друштва Типографских радника, тако и за све чланове Сенафе, који се у свалу ипак уопште ограничавају у доле изложеним одредбама.

1. Зарада се има исплаћивати по дану радничина, и то суботом у вече до завршетка радног времена.
2. Минимална плата да буде у свима типографима једнака, и то: 18 дина. недељно, а за све раднике, који раде на свакодневним издвојенима 20 дина. недељно.
3. Свака радничина има повластити сат, по којем ће радници похитијем и обављати рад.
4. Радници који не раде на свакодневним издвојенима, већ радничим заводом и приватцима, када су радње створене, — часе дан; и осталим радничинама — по избору. (за 32 часа ур.)
5. У типографији се може бити више уредника и за свака три сатима по један уредник (за 62 часа ур.)

Сл. 7 — Факсимил прве и друге стране писма Дружине типографских радника упућеног Управи штампарско-литографског еснафа (Државни архив СР Србије)

Дружина максимално ангажовала. То је био први организовани штрајк у Србији.⁸⁵

Штрајк 1901. године почео је после једне акције ДТР која се састојала у из-

ношењу захтева власницима приватних штампарија. Неки штампари су обећали да ће прихватити радничке захтеве, али већина није хтела ни да их саслуша; неки су се чак и физички обрачунавали

са радничким представницима.⁸⁶ Штрајк је најпре избио у штампарији Задруге штампарских радника,⁸⁷ априла месеца,⁸⁸ а затим се проширио и на друге штампарије. Ширење штрајка на већину приватних штампарија, приморало је власнике на уступке. Актом од 5. VI 1901. ДТР износи своје захтеве управи Штампарско-литографског еснафа: недељно исплаћивање, минимална зарада 18 динара, радно време 9 сати, рад празницима и недељом само поподне, и то искључиво за раднике који раде на дневним листовима, размер ученика према слагачу 1:3, обострани отказни рок 2 недеље, набављање радника преко ДТР, избор мешовитог изборног суда за решавање спорова, мешовита комисија за полагање ученичких испита и њихов преглед.⁸⁹ Иако је већина ових захтева скромнија од одредаба еснафских правила, еснаф их одбија у целини. На неке пристаје, као на пример: еснаф се обавезује да ће запошљавати само чланове ДТР, али под условом „да чланови еснафа имају контролу над касом друштва“ (над касом ДТР). Због оваквог става еснафа, ДТР је прекинула односе са њим.⁹⁰ Штампари су покушали да минималним повишицама врате раднике на посао, али је већина радника одбила такве уступке. Деветнаестог јуна, „ДТР, кроз чија уста говоре двеста српских типографа“, упућује апел министру привреде у коме најпре жали што она (ДТР) није имала учешћа у изради правила еснафа, а затим наводи бројне прекршаје правила од стране приватних власника. На крају се истиче захтев да се изврши увиђај у свим приватним штампаријама.⁹¹ Штампарски еснаф у акту од 5. IX 1901. године, упућује Управи вароши београдске (за министра привреде) представку у којој настоји да докаже неоснованост оптужби ДТР и да на њу баци сву кривицу за штрајк. „Та Дружина типографских радника, није дружина која је ставила себи у задатак за помагање радника...“, већ је „... узела на се задатак да одређује плате, да прописује правила о раду, да напосто заповеда газди радње.“ У истом акту се нападају радници. „Понашање типографских помоћника тако је арогантно наспрам власника, да се мора непознати

запитати па ко је газда радње?“ И даље: „Типографски помоћници су најнеобузданији, јер они помоћу своје Дружине раде што хоће, непоштујући ни државне наредбе, а то ли ће еснафе.“ А затим завршава претњом: „Ну еснафска управа... ће помоћу власти нагнати их на поштовање закона.“ Предмет напада је у овом акту била нарочито „Друштвена каса“ ДТР, за коју се каже да не служи за побољшање стања радника већ за штрајк, „ради чега и имају (типграфи — МП) везе са централном штрајкашким касом у Берну.“⁹²

Као што се види, штампари најпре покушавају да неискреним преговорима, клеветама, подвалама и довођењем радника са стране⁹³ поколебају и сломе штрајкаше. Али, и поред појединачних слабости које је ДТР успела да сузбије,⁹⁴ покрет се још више учврстио и проширио на остале штампарије. Најзад су власници употребили силу: у децембру је полиција ухапсила око 20 радника и шегрта, а затим је један број ухапшених шегрта извукла из затвора и одвела на рад.⁹⁵ Ови поступци изазвали су огорчење типографа и јавности, што је ДТР искористила да преко сенатора Чеде Мијатовића затражи заштиту Сената.⁹⁶ Тако је ДТР, борећи се за права својих чланова, приморала и органе највише земаљске власти да се позабаве питањем положаја радника у Србији.⁹⁷

Најзад је, почетком 1902. године, отпор типографских радника принудио власнике на попуштање. Иницијативом еснафа, састављен је, почетком јануара, један изборни суд од представника штампара и ДТР, који је приступио изради тарифе.⁹⁸ Десетог фебруара, после прихватања тарифе од већине штампара, ДТР је на својој скупштини донела одлуку да се штрајк оконча.⁹⁹ Неки штампари су се још извесно време опирали, а затим су прихватили споразум еснафа и ДТР. Тако је овај дуготрајни штрајк успешно завршен.

У односу на став и држање типографских радника у претходним штрајковима, победа у овом штрајку показује очевидан пораст њихове класне свести и организационе чврстине. ДТР је положила испит као синдикална организаци-

ја. У току овог штрајка типографи оснивају први синдикални лист у Србији.¹⁰⁰

И поред постизања победе у претходном штрајку, типографи су морали да се боре за њено одржавање, јер су послодавци, као и обично, увек настојали да прекрше одредбе споразума. Прошло је једва неколико месеци и послодавци су наставили по старом. Кршење споразума је чињено нарочито запошљавањем већег броја шегрта.¹⁰¹ Због тога је ДТР приступила изради нове тарифе. На једном збору, 26. XII 1902. године, изабран је тарифни одбор који је израдио тарифу са важношћу од 1. I 1903. до 1. I 1905. године. Основне одредбе ове тарифе (радно време, наднице, исплата, ученичко питање, отказни рок, набавка радника, прековремени рад, рад празницима) исте су као и у претходној тарифи, тј. подударају се са еснафским правилима, што потврђује чињеницу да се радници и даље боре за раније постигнуте услове. Ново у тарифи је одредба о привременим кондицијама: у привремене кондиције радници се могу примати само на 14 дана, с тим што ће им надница бити већа 4 динара од минимума. Посебно поглавље ове тарифе, по чему се она разликује од претходних, јесу: опште одредбе. Њихов главни циљ је: чвршће обавезати власнике на придржавање тарифних одредаба. О томе у тачки 9 стоји: „Ономе власнику, који се не би придржавао ове тарифе, радници имају права моментално посао напустити.“ Исто тако, уводе се неке нове одредбе усмерене против злоупотребе власника, које ранијим тарифама нису биле обухваћене. (Тачка 3: „Власници штампарија немају права заводити у својим радионицама новчане казне.“) Уводи се нарочити двојни одбор за надзор над извршавањем тарифе, а Тарифни одбор типографских радника преузима улогу набављања радника штампарија.¹⁰² Ова тарифа показује да се, поред основних одредаба које се понављају, број захтева типографских радника повећава, а самим тим ДТР преузима на себе улогу све обухватније заштите својих чланова.

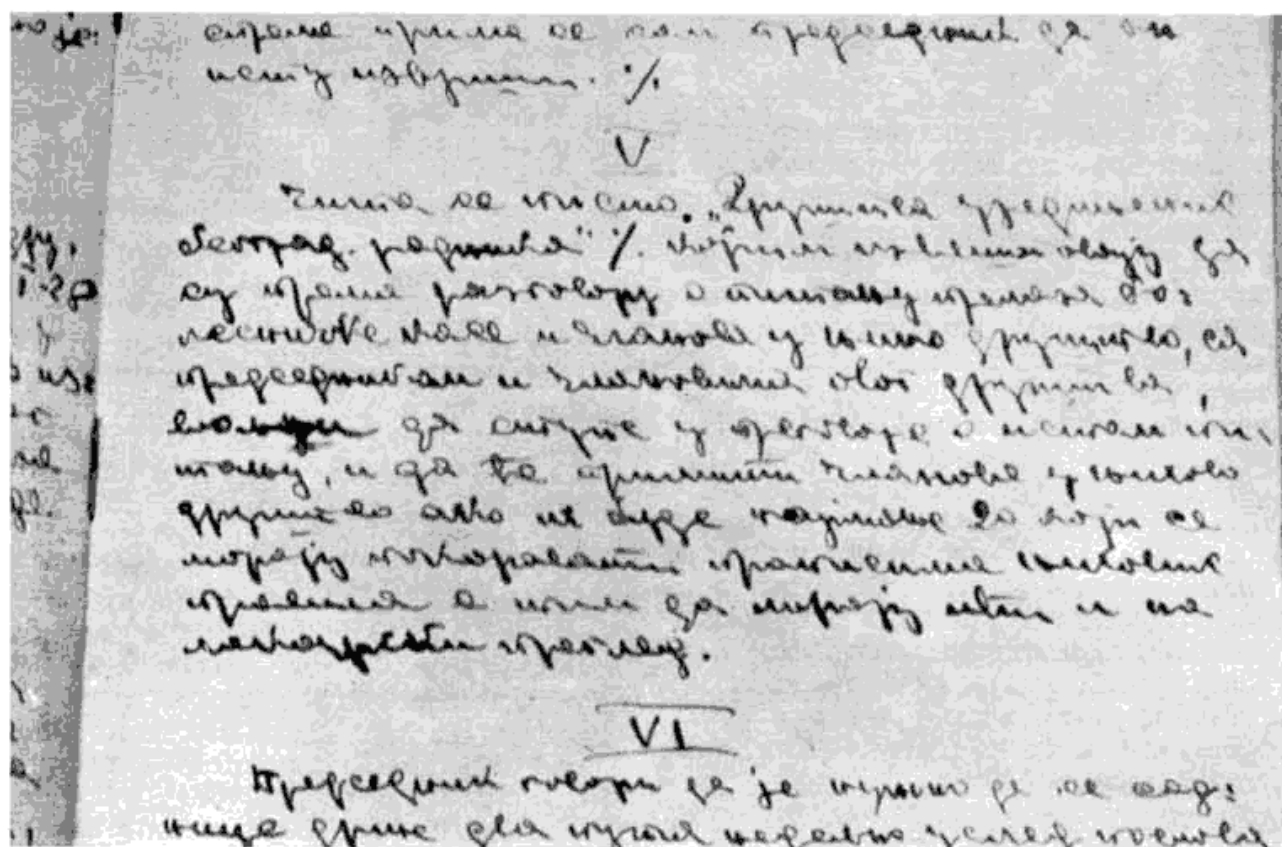
На збору типографских радника од 26. I 1903. године, Тарифни одбор је под-

нео извештај о тарифи и о преговорима са принципалима. На прво подношење тарифе, еснаф није одговорио. На другу опомену, којом се еснафу оставља рок одговора (15. I), принципали су са закашњењем (21. I) саопштили своју одлуку. Она се састојала у следећем: тарифу неће потписати сви принципали, већ само њих четворица испред еснафа; у случају преношења неког посла (листа или сл.) из једне штампарије у другу, штампар да има право да тамо упути своје раднике; примање неограниченог броја ученика и примање женских ученика; да се државним празницима и недељом ради; да се недељни рок исплате може у изузетним случајевима прекорачити.¹⁰³ На овакве захтеве ДТР није могла пристати, па како на други начин није могла зауставити самовољу принципала, тражила је од Управе града Београда да се законским путем спрече прекршаји еснафских правила од стране принципала. На то је 30. јануара 1903. године, Министар народне привреде наредио Управи града да обавезе чланове штампарског еснафа да, под претњом примене законских прописа, у року од 15 дана саобразе свој рад правилима.¹⁰⁴ Иако су казне биле мале,¹⁰⁵ еснаф се није хтео помирити са њима, па је у одговору Министру народне привреде оптужио раднике да снесу кривицу за сукоб и запретио да ће штампари, ако се радници не смире, затворити своје радње.

Тако се заостравање односа између радника и принципала наставља и даље, те су радници били приморани да, услед све тежих услова рада, и даље воде борбу против злоупотреба власника, за заштиту стечених и стицање нових права.

Однос ДТР са другим радничким организацијама и приступање Главном радничком савезу

У историји борбе радничке класе у Србији, типографски радници имали су специфичан положај. Због тог посебног положаја они су дуго били готово изоловани од осталих радника. Чак и када

Сл. 8 — Из записника са седнице управе Дружине типографских радника, одржане 17. маја 1899. (Историјски архив ЦВ ССЈ)

су приступили Главном радничком савезу, они дуго задржавају своје особености. Па и поред тога, прилично рано се појављују настојања за сарадњу и усклађивање односа са осталим дружинама.

Први покушај повезивања ДТР са осталим радништвом учињен је 80-тих година. Тада је Мита Ценић, желећи да створи једну општерадничку организацију, позивао све раднике, па и типографе, да се групишу.¹⁰⁰ То је практично требало остварити преко Опште радничког друштва основаног 1881. године. Оснивач и председник тог друштва Веселин Радић (саборац Ценићев), предлаже на седници управе друштва, 10. I 1882. године, да се Дружина кројачких радника, Дружина типографских радника и Дружина столарских и браварских радника, споје са Опште радничким друштвом. „Рад на груписању ових београд-

ских хуманих удружења протезао се из године у годину све до 1889. године.“¹⁰⁷ Али, до уједињења није дошло. Деведесетих година Тима Оморац, преко „Типографског весника“ и „Социјал-демократа“, указује типографима на потребу сарадње са осталим радништвом. Године 1899, у време кризе Дружине, управни одбор је на неколико седница разматрао могућност спајања ДТР са Друштвом уједињених београдских радника. Ни ово спајање није успело.¹⁰⁸ Тако је све до 1901. године „дух старих типографа љубоморно чувао наслеђене традиције и избегавао сваки јачи контакт са осталим радништвом“.¹⁰⁹

Јаче зближавање типографа са осталим радништвом настаје приликом оснивања Београдског радничког друштва 1901. године. То се види по учешћу типографа у њему. Међу оснивачима налазе се истакнути типографи М.

Митровић и Д. Бирић, који је био и члан прве управе Друштва.¹¹⁰ Као некада Опште радничко друштво, тако је и Београдско радничко друштво, крајем 1901. године позивало ДТР да своје чланове учлани у Друштво; али је ДТР то одбила. Она је својим члановима препоручивала добровољан упис, а ради зближења са радницима осталих струка, предлаже Београдском радничком друштву „да се у Београду оснује савез у коме би ушли од свију савеза (синдиката) по неки члан“.¹¹¹

Карактеристично је да ДТР избегава свако утапање у било коју опште радничку организацију у којој би се изгубила њена посебна физиономија. Зато и предлаже оснивање савеза свих синдиката, који не би био заснован на чврстој основи. Али, и поред тога, овај предлог је доказ релативно развијене класне свести чланови ДТР.¹¹² Типографи све јасније сагледавају свој положај и јасније увиђају потребу сарадње са осталим радништвом. Тежећи у том правцу, ДТР се ангажује око покретања „*Радничког листа*“. А када је 1902. године избио спор око штампања „*Радничких новина*“ у штампарији Т. Наумовића, са којим је ДТР била у сукобу, Дружина обећава, и поред неразумевња извесног броја чланства, да ће бити „учињено све да се орган српских радника што више рашири“.¹¹³ Крајем 1902. године Дружина пропагира опште радничке зборове и позива типографско радништво да их посећује. Почетком 1903. године ДТР пропагира међу својим чланством претплату на „*Ново време*“ К. Јовановића, у коме су сарађивали и неки типографи.¹¹⁴ Међутим, и поред поменуто сарадње са вођством социјалистичког радничког покрета, избијале су и несугласице. Најпре око штампања „*Радничких новина*“ код Наумовића,¹¹⁵ а затим, новембра 1902. године, избија полемика између „*Радничких новина*“ и „*Типографског гласника*“ око тарифне политике ДТР.¹¹⁶ Али, те несугласице ипак нису спречиле типографе и ДТР да активно учествују у стварању централне синдикалне инстанце Србије. ДТР са још четири постојећа синдиката¹¹⁷ и Београдским радничким дру-

штвом оснива, 15 (28). маја 1903. године, Раднички савез.¹¹⁸

Тако је најзад дошло до укључивања типографа и њихове Дружине у целокупни раднички покрет Србије, и поред тога што се у почетку њихов материјални положај веома разликовао од положаја осталог радништва, због чега типографи још нису у довољној мери схватили суштину свог положаја и класне борбе.¹¹⁹ Током развитка капиталистичке привреде, све изразитија друштвена поларизација, неминовно је свела типографе, некадашње „вitezове културе“, и против њихове воље, у колотечину којом је ишао остали пролетаријат, јер су они по свом положају од самог почетка били његов саставни део.

Особености положаја типографских радника — знатно бољи материјални положај од осталих радника, изразито виши образовни ниво, самосвест о посебној мисији и улози у друштву, јасно одређен положај најамника од самог почетка — утицали су на формирање неколико битних карактеристика ДТР, које су удариле печат њеним односима са осталим радничким организацијама: (1) У време када Светозар Марковић и његови следбеници оснивају прве „здруге“, „дружине“ и „друштва“, у које су по правилу укључени мајстори (власници) и радници, основана је једина између осталих чисто радничка организација ДТР. (2) Од самог почетка јако развијена културно - просветна делатност ДТР, која јој је прибавила углед и подршку различитих друштвених слојева, нарочито интелигенције. (3) Континуирани развој који је омогућавао ефикасније функционисање и развијање јаче солидарности унутар струке. (4) Нерадо контактирање са осталим организацијама, које нису биле чисто радничке и које су као такве биле неотпорне према настојањима послодавца да их подреде себи.

Ове карактеристике су у првим деценијама организовања ометале чвршће везивање ДТР са осталим (хетерогеним, материјално слабим и подложним претварању у послодавачке експозитуре)

радничким организацијама, и зато се она развијала самостално. Изолован развој ДТР допринео је стварању јаке, готово еснафске љуштуре око организације, која јој је омогућавала да надживи остале дружине. Али, када се деведесетих година типографи по свом социјалном положају приближавају осталом експлоатисаном радништву, та љуштурска постаје сметња за потребну тешњу ко-

лаборацију ДТР са осталим организацијама и за њено претварање у модерну социјалистичку организацију. Ова сметња, у виду остатака хуманитарних особина, политичког неангажовања и несхватања класне борбе, неће моћи бити сасвим отклоњена још дуго после приступања ДТР Главном радничком савезу.

НАПОМЕНЕ

¹ Ј. Скерлић: *Историјски преглед српске штампе 1791—1911*, Београд, 1911, 23.

² Државни архив СРС, Министарство народне привреде 1887, Ф. II бр. 76.

³ Задруга је помагала радикале штампачући им материјале на кредит. Али, када је 1883. године, поводом Тимочке буне, извршен прогон радикала и ухапшен главни одбор странке, њени дугови задружној штампарији нису могли бити исплаћени. — В. Будимовић: *Историја српских штампарија*, Београд, 1912, 74.

⁴ В. Будимовић: *Наведено дело*, 74.

⁵ Целокупно особље (управа, радници, шегрти) састојало се 1832. године од 21 члана.

⁶ Јануара 1833. године кнез Милош је издао „Наставленије о дужности чиновника Књажевствене српске типографије“; 1864. године донето је на основу закона кнеза Михајла „О устројству правителствене књигопечатње“, „Наставленије за цео раднички персонал правителствене књигопечатње“; 1871. године Народна скупштина је донела допуњу Закона о државној штампарији, којим су унесене неке промене у „Наставленију“; године 1897. учињена је најважнија промена правила. — (Види текст на стр. 8).

⁷ Према правилима из 1864. године одређено је било следеће радно време: Од 1. октобра до 1. марта изјутра до 12 сати, а после подне од 2 до 7 часова. Од 1. марта до 30. септембра од 7 до 12 часова ујутру и од 2 до 7 часова увече. — В. Будимовић, *наведено дело* 63—64.

⁸ На почетку 1836. године били су плаћени: фактор 52 форинте, машинист 43.20 форите, калфа 30, ливац 20, резач 43.20, а шегрти од 6—16 форинти месечно. Касније, када је уведен рад под рачун, плаћање је измењено. — В. Будимовић, *наведено дело*, 63.

⁹ Често су се тукли, изазивали скандале и самовољно напуштали посао, тако да их је управа морала тражити по Земуну и умољавати их да се врате на посао. — В. Будимовић, *наведено дело*, 61.

¹⁰ В. Будимовић, *наведено дело*, 62—63.

¹¹ Исто 63.

¹² ДА СРС, МНП, 1901. Ф. IX, р. 18; 1903. Ф. VI, р. 45.

¹³ ДА СРС Протокол Народне скупштине 1873, стенографске белешке, 309.

¹⁴ Не знамо ближе основу тврђења Ст. Васиљевића (уколико се не ослања на усмено казивање), али се претпоставка Лапчевића и Павићевића, да је дружина основана пре него што су њена правила од стране власти оверена, тј. 1874, може се с већим правом померити у 1873. годину. Ова претпоставка је тим пре прихватљивија, што је поменути предлог о признавању правила 1873. године одбачен у Народној скупштини зато што није поднет надлежном органу; а правила су призната онда када су поднета на право место.

¹⁵ Д. Лапчевић: *Историја социјализма у Србији*, Београд, 1922, 83; А. Павићевић: *Развитак радничког покрета у Србији, Извештај београдске коморе 1926—1931*, Београд, 1932, 10.

¹⁶ А. Павићевић, *наведено дело*, 13.

¹⁷ Дружинска архива за период до 1879. године је готово потпуно уништена. — Ст. Васиљевић: *Граба за историју Дружине типографских радника*, „Типографских гласник“ 1905, бр. 10.

¹⁸ Р. Младеновић: *Просветни рад Дружине типографских радника Краљевине Србије*, Београд, 1940, 7.

¹⁹ Ст. Васиљевић, *наведени чланак*.

²⁰ У једном од сачуваних записника из тог периода (записник од 1. јула 1879), стоји следеће: „Благајник подноси рачуне лекара, апотекара и болнице, наводећи да он нема ни близу толико да може све те рачуне исплатити.“ (Месечни улог је био 1 динар). — Ст. Васиљевић, *наведени чланак*.

²¹ „Типографски гласник“ 1902, бр. 2.

²² Ослањајући се на један напис из „Типографског гласника“ бр. 3 из 1911. године, А. Павићевић налази да је ДТР престала са радом 1879. године. Међутим, према Ст. Васиљевићу („Типографски гласник“ 1905, бр. 10.) видимо да је ДТР постојала јула 1879; исто тако, према прогласу ДТР од 7. VII 1881. у „Раднику“, видимо да она и даље постоји. ДТР постоји још и 10. I 1882 (Споменница Опште радничког друштва, Београд, 1905, 48—49). Из „Типографског гласника“ 1902, бр. 5, види се да је расформирана 15. I 1882. године. Највероватније је да она до тада није формално распуштана, али је за читаво време политичке кризе постојала само на папиру.

²³ Ст. Васиљевић, *наведени чланак*.

²⁴ Пензионни фонд и фонд за удовице и сирочад. — Васиљевић, наведени чланак.

²⁵ Споменница *Опште радничког друштва*, Београд, 1905, 53.

²⁶ Васиљевић, наведени чланак.

²⁷ Године 1895. било их је 75. — Н. Вучо: *Штрајкови типографских радника крајем XIX и почетком XX века, Годишњак града Београда*, књ. VI, 1959.

²⁸ Ст. Васиљевић, наведени чланак.

²⁹ То је нарочито дошло до изражаја када је краљ Милан драстично иступио према радикалима 1883. године. Типографи су добрим делом били радикалски оријентисани, па је сваки њихов рад био под присмотром власти.

³⁰ У Србији у то време не постоји права радничка класа; према томе, ни њена идеолошка основа није била изграђена.

³¹ У периоду 1870—1878. било је у Србији свега око 40—50 радника типографа. — Ст. Васиљевић, наведени чланак. 80-тих година могао их је бити највише око 150.

³² Док је у периоду 1882—1892. било 41 индустријско предузеће, у 1900. години било их је већ 153. — Т. Кацлеровић: *Прве самосталне радничке организације у Србији*, Београд, 1950, 8.

³³ Тих година се у штампи јављају бројна преводна и оригинална дела из области економије: М. Вујић, *Наша економска политика*, Београд, 1883; Зибер, *Нова економска теорија*; Чернишевски, *Економска радња и законодавство*; итд.

³⁴ Године 1873. донет је закон о потпомагању индустријских предузећа; 1898. Закон о потпомагању домаће радности (индустрије).

³⁵ У раздобљу од 1890—1900. регистровано је 16 штрајкова у Србији. — М. Топаловић: *Хронологија радничког покрета Србије 1870—1919* (у штампи).

³⁶ Оснивање Занатлијског-радничког савеза; покретање „Социјал-демократа“ и „Радничких новина“; Оснивање Одбора за вођство покрета.

³⁷ Још 1. маја 1893. године била је израђена једна тарифа о раду и надницама, мада тарифу није поднела ДТР. — „Напред“, 1901, број 2.

³⁸ „Социјал-демократ“ 1896, бр. 7.

³⁹ „Ново време“, 1894. Земун, бр. 110; „Одбрана“ 1894, бр. 142; „Социјал-демократ“ 1896, бр. 7; Д. Лапчевић: *Положај радничке класе и синдикални покрет у Србији*, Београд, 1928, 203.

⁴⁰ „Социјал-демократ“ 1895, бр. 33.

⁴¹ ДА СРС, МНП, 1903. Ф. VI, р. 49.

⁴² Исто.

⁴³ „Социјал-демократ“ 1895, бр. 34.

⁴⁴ Исто, бр. 35.

⁴⁵ ДА СРС, Поклони и откупни, Ф. V, бр. 32, 62.

⁴⁶ „Социјал-демократ“ 1896, бр. 7.

⁴⁷ Исто, бр. 10.

⁴⁸ То још не значи да је ДТР већ тада постала организација са искључиво синдикалним обележјем. Она ће дуго, чак и после 1903. године, садржавати у себи и одлике хуманитарне организације.

⁴⁹ Д. Лапчевић: *Положај...* 187.

⁵⁰ Покрети међу тадашњим радништвом у Србији (— организовање, штрајкови, оријентација у правцу социјалистичке идеологије —) изазивали су подозрење владајућих. Да би спречили такве покрете унутар радничке класе и обезбедили миран развитак капитализма, власти су настојале да их каналишу законима. Требало је дакле, да се спорови решавају у оквиру правила које ће власти одобрити и тако удаљити раднике од социјалиста који позивају на отворену борбу против буржоазије и њеног поретка.

⁵¹ ДА СРС, МНП 1903. Ф. VI, р. 45.

⁵² Зборник закона и уредаба, Београд, 1897. књ. 52, стр. 208—228.

⁵³ *Радничке новине* 1897. бр. 20.

⁵⁴ Исто бр. 21.

⁵⁵ У то време постоји оштра конкуренција између штампарија у коју је била укључена и Државна штампарија. Да би могла смањити цену услуге и конкурисати приватним штампаријама, управа је настојала да то постигне на рачун радника. Међутим, Државна штампарија је у извесном погледу била у неравноправном положају у односу на приватне. Јер, док о односима између приватних власника и њихових помоћника није било никаквих законских прописа, што је власницима омогућавало да терет конкуренције лакше свале на плећа радника, у Државној штампарији је постојала тарифа. Зато је управа морала изиграти постојећу тарифу ако је хтела да се упусти у конкурентску борбу са својим ривалима.

⁵⁶ Тако се десило да су многе новоизведене калфе и одани управи радници добијали далеко већу плату него стари искусни мајстори. Тиме је управа желела да учини раздор међу радницима како би им лакше могла диктирати наднице.

⁵⁷ „Радничке новине“ 1897, бр. 21.

⁵⁸ Исто, бр. 20.

⁵⁹ Исто, бр. 21.

⁶⁰ Исто, бр. 22.

⁶¹ Исто, бр. 23.

⁶² Исто.

⁶³ Исто.

⁶⁴ Д. Лапчевић: *Положај...* 188.

⁶⁵ „Радничке новине“ 1897, бр. 21, 22, 23.

⁶⁶ Исто. 1902. бр. 1.

⁶⁷ ДА СРС, МНП, 1903. Ф. VI, р. 45.

⁶⁸ Исто, 1901. Ф. IX, р. 18.

⁶⁹ Исто, „Радничке новине“ 1902, бр. 1.

⁷⁰ Министар народне просвете извештава министра привреде да су типографи у бедном стању али кривицу зато свлажује на неквалификоване раднике који конкуришу изученима. — ДА СРС, МНП, 1903. Ф. VI, р. 49.

⁷¹ У првом броју листа „Напред“, 1900. године констатује се да „некада бујна организација која је своје чланове не само свестрано помагала већ и прва подигла заставу радничког ослобођења... данас је на умору...“

⁷² Н. Вучо: *Штрајкови...* 42.

⁷³ Р. Младеновић: *Дружина типографских радника у Србији и раднички покрет*, Београд, 1939, 8.

- ⁷⁴ Исто, 7.
⁷⁵ ДА СРС, МНП, 1901. Ф. IX, р. 18.
⁷⁶ У периоду 1897—1899, после смрти Тиме Оморца и потискивања Андре Банковића, основни тон социјалистичком покрету давали су представници малограђанског социјализма: Скерлић, Јовчић и др.
⁷⁷ У „Радничким новинама“ бр. 21. — 1897, у чланку „Штрајк словослагача Државне штампарије“ типографи се посебно обраћају интелигенцији за подршку у штрајку: „Зар су типографски радници толико пали пред очима интелигенције да та интелигенција ћути као заливена.“
⁷⁸ ДТР је имала књижицу, библиотеку, Културно-уметничко друштво „Јакшић“, лист „Типографски весник“; из њених редова изашао је велики број публициста и књижевника.
⁷⁹ Почетком марта 1897. године ДТР се претплаћује на: „Босанску вилу“, „Зору“, „Форверц“; а од 1898. на „Хрватски типограф“. — Р. Младеновић: *Просветни рад Дружине типографских радника Краљевине Србије*, Београд, 1940, 7.
⁸⁰ „Раднички лист“, 1901, бр. 1, 4, 5, 6.
⁸¹ Исто, бр. 1, 4, 5.
⁸² У другој половини новембра 1900. године може се констатовати њено постојање. — „Напред“, 1900, бр. 2.
⁸³ Од 190 радника, колико их је било у Београду, учлањено је 156. — „Раднички лист“ 1901, бр. 6.
⁸⁴ Исто, бр. 12.
⁸⁵ С. Димитријевић: *Радован Драговић*, Београд, 1954, 34.
⁸⁶ Н. Вучо: *Штрајкови...*, 26.
⁸⁷ „Раднички лист“ 1901, бр. 10. Н. Вучо наводи да је штрајк почео у штампарији Љ. Бојевића. — Н. Вучо: *Штрајкови...*, 26.
⁸⁸ „Раднички лист“ 1901, бр. 10; у броју 14. стоји да је штрајк почео 6. маја.
⁸⁹ ДА СРС, МНП, 1901, Ф. IX, р. 18.
⁹⁰ Исто.
⁹¹ Исто.
⁹² Исто.
⁹³ Штампари траже у Земуну, Панчеву и Новом Саду слагаче. — „Радничке новине“ 1902, бр. 2.
⁹⁴ На ванредном збору ДТР 15. VIII 1901. донета је резолуција којом се осуђују радници који су се лоше држали у штрајку. — Стари раднички лист 1901, бр. 1.
⁹⁵ Н. Вучо: *Штрајкови...*, 46.
⁹⁶ ДА СРС, Дневник рада Сената Краљевине Србије за годину 1901, Стенографске белешке, 182—3, 411, 464—72.

- ⁹⁷ Тежина положаја радничке класе у то време навела је многе сенаторе да, поводом случаја типографа, изразе мисао о доношењу радничког законодавства у Србији. — Види објашњење бр. 62.
⁹⁸ „Радничке новине“ 1902, бр. 3.
⁹⁹ Исто, бр. 7.
¹⁰⁰ С. Димитријевић: *Радован Драговић*, стр. 34.
¹⁰¹ „Радничке новине“ 1902, бр. 1.
¹⁰² Исто, 1903, бр. 13.
¹⁰³ Исто, бр. 12.
¹⁰⁴ ДА СРС, МНП, 1903. Ф. II.
¹⁰⁵ Према правилима Штампарског-литографског еснафа, због прекобројног запошљавања шегрта казна је за први прекршај износила 20 динара; за сваки следећи поновни прекршај 40 динара. — Зборник закона и уредаба, 222.
¹⁰⁶ „Радник“ 1881, бр. 74.
¹⁰⁷ Од 2. VII 1889. године, када је за председника Опште радничког друштва изабран индустријалац М. Обрадовић, Друштво све више губи карактер радничке организације. — Опште радничко друштво 48, 49, 57.
¹⁰⁸ Р. Младеновић: *Дружина типографских радника...*, 7.
¹⁰⁹ Појединци су активније радили у појединим дружинама. Нпр. М. Аврамовић, словослагач, био је члан управе Општерадничког друштва; Д. Аничкић, дугогодишњи председник ДТР, био је благајник Друштва уједињених београдских радника. — *Опште радничко друштво* 118; Р. Младеновић: *Дружина типографских радника...*, 8.
¹¹⁰ С. Димитријевић: *Радован Драговић*, 22.
¹¹¹ Л. Павићевић: *Развитак...*, 48.
¹¹² На то је свакако утицао наведени штрајк радника приватних штампарија.
¹¹³ Р. Младеновић: *Дружина типографских радника...*, 9.
¹¹⁴ Исто.
¹¹⁵ Типографи су сматрали да им је учињена неправда што се „Радничке новине“ штампају тамо где они бојкотују власника.
¹¹⁶ „Радничке новине“ критикују типографе због честог мењања тарифе и неозбиљног схватања класне борбе. — „Радничке новине“ 1902, бр. 45, 49.
¹¹⁷ Савез металских, грађевинарских, дрводелских радника и Удружење трговачких помоћника.
¹¹⁸ Л. Павићевић: *Развитак...*, 63, 64; Д. Лапчевић: *Положај...*, 257.
¹¹⁹ Типографи на једном збору 1903. године одлучују да моле митрополита да утиче на укидање рада недељом и празницима. — „Радничке новине“ 1902, бр. 45.

L'ORGANISATION ET LA LUTTE DES OUVRIERS TYPOGRAPHES DE BELGRARE 1873—1903

J. Dubovac

Les ouvriers typographes étaient les premiers ouvriers salariés en Serbie. Ils appa-

raissaient avec la première imprimerie vers 1830.

Les conditions des premiers typographes dans la société en Serbie qui n'était pas encore compartimentées en classes, n'étaient pas difficiles. Tout au contraire, grâce au rôle particulier que l'imprimerie a eu dans l'émancipation de la Serbie arriérée, ils ont eu une réputation et une position matérielle meilleure que les commis dans le commerce et l'artisanat. Un grand nombre de personnalités culturelles est sorti de leurs rangs. Cependant avec le développement rapide de l'imprimerie en 1870 et 1880, et avec l'augmentation du nombre d'ouvriers typographes leurs positions changent. La conjuncture de l'art d'imprimer attirer de nombreux entrepreneurs ainsi que la possibilité de gagner facilement de l'argent, et dans ces conditions, évidemment, ils ont eu peu d'égards pour la situation des ouvriers. En voyant que les exploitateurs capitalistes ne faisaient pas attention à leur renommée et que leur position matérielle s'aggrave les ouvriers typographes fondent, en 1874, la première société culturelle et d'entraide en Serbie, qui (avec des courtes interruptions) avait fonctionné continuellement durant le dernier quart du XIXe siècle.

Cette société, quoique fondée sous l'influence de premiers socialistes en Serbie, jusqu'en 1890 n'avait pas un caractère politique. Une des raisons en était le régime réactionnaire des derniers Obrenović qui ne permettait pas aux organisations ouvrières de traiter des questions politiques, mais la raison principale en était tout de même un conflit des classes insuffisamment marqué.

En 1890 la Société des ouvriers typographe change de caractère. De nouvelles conditions sociales et économiques, l'état des choses dans ce métier et le développement du mouvement socialiste en Serbie y ont contribué.

Le développement accéléré de l'économie capitaliste et son orientation industrielle accélèrent la polarisation sociale. La prise de conscience du prolétariat en est la conséquence. Dans le cadre de l'imprimerie apparaît l'antagonisme des classes provoqué par la concurrence, le chômage et l'exploitation plus prononcée des ouvriers. Les premières grèves apparaissent.

Dans ces conditions changées la Compagnie des Ouvriers Typographes (COT) de-

vient un anachronisme. Les éléments jeunes et progressistes s'en rendent compte et désirent en faire une arme de la lutte des classes. Le moment décisif de ce tournant est marqué par les Réglements de 1896. Depuis cette date-là jusqu'au syndicat modernes du début du XXe la C.O.T. tout en prenant de plus en plus la forme d'une organisation de combat garde ses qualités humanitaires dont celle de la neutralité politique. C'était l'obstacle principal pour cette organisation sur son chemin vers un véritable syndicat socialiste, pareil aux autres syndicats.

En entrant dans l'Union générale ouvrière, en 1903, la Compagnie d'ouvriers typographes, prend tout de même une direction socialiste dans son développement.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — Milan Mitrović, fonctionnaire de la Société depuis 1892
- Fig. 2 — Comité directeur de la Société avec le metteur en scène du Théâtre national et un groupe de typographes
- Fig. 3 — Milan Milićević, fonctionnaire de la Chorale des typographes «Jakšić» depuis 1893 et un des dirigeants de la Société depuis 1897
- Fig. 4—5 — Extrait d'une lettre de la Société des ouvriers typographes au Ministre de l'économie nationale concernant la guilde des imprimeurs et lithographeurs, datant de 1896 (Archives de la Rep. de Serbie)
- Fig. 6 — Procès-verbal de la réunion annuelle de la Société des ouvriers typographes, tenue le 9 janvier 1900 (Archives historiques du Comité Central des Syndicats Yougoslaves)
- Fig. 7 — Faximilés de la première et de la seconde page de la lettre de la Société des ouvriers typographes adressée à la Direction de la guilde des imprimeurs et lithographeurs (Archives de la République de Serbie)
- Fig. 8 — Extrait du procès-verbal de la réunion du comité directeur de la Société des ouvriers typographes, tenue le 17 mai 1899 (Archives de la République de Serbie)

